

ВПЛИВ ТВАРИННОГО ІНСТИНКТУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ТИПУ

THE INFLUENCE OF ANIMAL INSTINCT ON THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF A VIOLENT CRIMINAL

У статті здійснено міждисциплінарний аналіз ролі тваринного інстинкту в механізмах формування особистості злочинця насильницького типу з урахуванням еволюційно-психологічних, біологічних і соціально-поведінкових чинників. В основі дослідження лежить припущення, що агресія, як вроджена властивість людини, є адаптивним механізмом виживання, який за певних умов може призводити до девіантної або злочинної поведінки. Обґрунтовується, що агресія має генетично закріплену природу, підтверджену експериментальними спостереженнями як у тварин, так і в людей.

Увагу зосереджено на нейробіологічних механізмах, що регулюють агресивність, зокрема порушення балансу між гіперактивністю мигдалини та зниженою активністю префронтальної кори пов'язано з порушенням контролю над імпульсами, що є характерним для осіб, схильних до насильницької поведінки. Визначено вплив гормонального статусу, зокрема високого рівня тестостерону, на агресивну поведінку й домінування, а також роль серотоніну як інгібітора імпульсивності. Акцентовано, що зниження рівня серотоніну асоціюється з підвищеною ймовірністю фізичного насильства.

Також розглянуто взаємодію генетичних і середовищних чинників: низька активність гена, що регулює розщеплення нейромедіаторів, у поєднанні з дитячими травмами підвищує ризик формування антисоціального типу поведінки. Зазначено, що алкоголь посилює агресивні реакції через пригнічення функцій префронтальної кори та зниження чутливості до соціальних обмежень. Показано, що фактори фрустрації, страху, болю, перегрівання або несправедливості, які супроводжуються високим фізіологічним збудженням, сприяють виникненню насильницької поведінки.

Наголошено, що злочинна поведінка не є наслідком виключно соціальних умов чи патології, а формується на ґрунті складної взаємодії вроджених і набутих характеристик. У статті обґрунтовано важливість раннього виявлення біоповедінкових маркерів ризику, соціальної корекції та розвитку механізмів самоконтролю для ефективної профілактики злочинів агресивного характеру. Матеріал має прикладне значення для юридичної психології, кримінології та судової психіатрії, зокрема в питаннях експертної оцінки особистості правопорушника й прогнозування рецидиву.

Ключові слова: тваринний інстинкт, злочинність, злочинець, насильницький тип злочинця, злочин, агресія.

The article presents an interdisciplinary analysis of the role of animal instinct in the mechanisms of personality formation of a violent criminal, taking into account evolutionary-psychological, biological and socio-behavioral factors. The study is based on the assumption that aggression, as an innate human trait, is an adaptive survival mechanism that, under certain conditions, can lead to deviant or criminal behavior. It is argued that aggression has a genetically fixed nature, confirmed by experimental observations in both animals and humans.

Attention is focused on neurobiological mechanisms that regulate aggressiveness: in particular, a violation of the balance between hyperactivity of the amygdala and reduced activity of the prefrontal cortex is associated with impaired impulse control, which is characteristic of individuals prone to violent behavior. The influence of hormonal status, in particular high testosterone levels, on aggressive behavior and dominance, as well as the role of serotonin as an inhibitor of impulsivity, is determined. It is emphasized that a decrease in serotonin levels is associated with an increased likelihood of physical violence.

The interaction of genetic and environmental factors is also considered: low activity of the gene that regulates the breakdown of neurotransmitters, in combination with childhood trauma, increases the risk of developing antisocial behavior. It is noted that alcohol enhances aggressive reactions by suppressing the functions of the prefrontal cortex and reducing sensitivity to social restrictions. It is shown that factors of frustration, fear, pain, overheating or injustice, which are accompanied by high physiological arousal, contribute to the emergence of violent behavior.

It is emphasized that criminal behavior is not a consequence of exclusively social conditions or pathology, but is formed on the basis of a complex interaction of innate and acquired characteristics. The article substantiates the importance of early detection of biobehavioral risk markers, social correction and the development of self-control mechanisms for effective prevention of aggressive crimes. The material has applied significance for legal psychology, criminology, and forensic psychiatry, in particular in matters of expert assessment of the offender's personality and prediction of recidivism.

Key words: animal instinct, crime, criminal, violent type of criminal, crime, aggression.

УДК 159.922.8-055.52

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.2.12>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Ташматов В.А.

к.психол.н., доцент, доцент кафедри психології

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Папінян В.В.

асистент кафедри психології

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Шишко В.С.

здобувач вищої освіти

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Коли ми щодня бачимо навколо себе стільки насильства, ми можемо зробити висновок, що люди мають вроджену схильність або навіть інстинкт до агресії. Деякі відомі філософи та психологи стверджували, що це так. Наприклад, філософ Томас Гоббс дотримувався цієї точки зору, стверджуючи, що люди від природи злі, що лише суспільство може стримувати їхні агресивні схиль-

ності. З іншого боку, філософ Жан-Жак Руссо був більш позитивним. Він уважав, що люди – це від природи добрі істоти, які агресивні лише тому, що нас цього вчить наше суспільство. Впливовий психолог Зигмунд Фрейд, який пережив катастрофу Першої світової війни, у якій мільйони його співвітчизників були вбиті, стверджував, що, хоча люди мають «інстинкт життя», вони також мають

«інстинкт смерті» – імпульс до знищення себе й інших.

Метою дослідження є аналіз впливу тваринного інстинкту на формування особистості злочинця насильницького типу.

Питанням формування злочинної поведінки займалися багато вітчизняних науковців, серед яких – В.В. Бедь, А.Б. Блага, В.М. Бурлаков, А.П. Закалюк, І.І. Карпець, А.М. Корягіна, Н.П. Краснова, М.Д. Левітов, В.О. Меркулова, В.П. Салтиков, О.Л. Старко, В.В. Федусик та інші. Однак питання впливу тваринного інстинкту на формування злочинця насильницького типу залишається недостатньо дослідженим у соціальній і юридичній психології.

Віра у вроджені агресивні схильності людей – що здатність бути агресивними щодо інших найменш за певних обставин є частиною нашої фундаментальної людської природи – узгоджується з принципами еволюційної психології. Зрештою, мета підтримки й удосконалення власного «я» в деяких випадках вимагатиме, щоб ми запобігали заподіяння шкоди нам і тим, хто нам небайдужий. Ми можемо проявляти агресію проти інших, тому що це дає нам змогу отримати доступ до цінних ресурсів, таких як їжа та бажані партнери, або захистити себе від прямих нападів з боку інших. Окрім цього, ми можемо проявляти агресію, коли відчуваємо, що наш соціальний статус під загрозою. Тому якщо агресія допомагає або нашому індивідуальному виживанню, або виживанню наших генів, то процес природного відбору цілком може призвести до того, що люди, як і будь-яка інша тварина, будуть агресивними. Люди повинні мати можливість агресувати в певних ситуаціях, і природа надала їм ці навички [1, с. 78].

Майже кожен індивід здатен до агресії за відповідних умов, однак ця здатність активується нерівномірно – залежно від генетичних, нейрофізіологічних і соціальних факторів. Агресивна поведінка не є виключною рисою якоїсь окремої категорії осіб, вона потенційно притаманна будь-якій людині, але її реалізація залежить від конкретного контексту – як зовнішнього, так і внутрішнього. Внутрішні передумови, зокрема спадкові механізми та нейрофізіологічна організація, визначають базовий рівень агресивної реактивності індивіда, тоді як соціальне оточення, рівень стресу, життєві обставини або наявність провокаційних подразників можуть бути тригерами прояву агресії.

Злочинці насильницького типу, які вдаються до прямого фізичного насильства, нерідко демонструють посилене реагування саме в таких ситуаціях, коли тваринний інстинкт боротьби за виживання, домінування або ревність стає пусковим механізмом. У цих випадках імпульс до агресії є не усвідомленим рішенням, а швидше автоматичною реакцією, яка ґрунтується на глибоко закоріненіх еволюційних шаблонах поведінки. У структурі особистості таких індивідів домінують характеристики, що знижують рівень саморегуляції: підви-

щена імпульсивність, низький рівень емпатії, труднощі з когнітивною оцінкою наслідків своїх дій.

У класичних дослідженнях [2, с. 248], проведених на тваринах, показано, що агресивна поведінка має спадкову основу: мишей можна штучно виводити за ступенем агресивності шляхом селективного схрещування, і подібні спостереження відтворюються й у людей. Це свідчить про те, що агресія як форма поведінки може передаватися генетично та проявлятися ще змалку. У людській популяції аналогічні результати виявлені в дослідженнях, які підтверджують спадкову зумовленість агресивних тенденцій, зокрема в парах монозиготних близнюків, які демонструють вищий рівень схожості в рівні ворожості та правопорушень, ніж дизиготні. Таким чином, генетично обумовлена підвищена чутливість до загроз і знижена толерантність до фрустрації можуть бути важливими маркерами ризику формування насильницької поведінки в конкретних соціальних умовах.

Біологічні детермінанти злочинної поведінки пов'язані з активністю ключових мозкових структур, зокрема мигдалини і префронтальної кори, які спільно формують нейрональні контури, що відповідають за емоційне реагування, прийняття рішень і контроль імпульсів. Мигдалина, як частина лімбічної системи, активується у відповідь на сигнали небезпеки й ініціює захисну реакцію організму, відому як «бий або тікай». Це реакція еволюційного походження, яка має на меті забезпечити виживання особи в умовах загрози. При цьому мигдалина не просто детектує загрозу, а й передає сигнал до інших частин мозку, активуючи вегетативні та гормональні реакції, що готують тіло до швидких дій.

Водночас важливу роль у стримуванні первинних агресивних імпульсів відіграє префронтальна кора, яка відповідає за когнітивну оцінку ситуації, прогнозування наслідків, моральне осмислення й вольову регуляцію поведінки. В умовах достатнього функціонування цієї зони мозку, навіть за наявності зовнішніх чи внутрішніх подразників, що провокують агресію, індивід здатен свідомо пригнічувати реакцію, керуючись раціональними міркуваннями, соціальними нормами або страхом перед покаранням. Таким чином, префронтальна кора виконує роль нейрофізіологічного «гальма», що забезпечує стриманість і самоконтроль. Однак численні дослідження злочинців, зокрема осіб, які вчинили умисні вбивства або інші тяжкі злочини з використанням насильства, демонструють стійке зниження активності саме цієї ділянки мозку. Згідно з результатами нейровізуалізаційних досліджень, у таких осіб спостерігається дефіцит кортикальної регуляції, що виявляється в зниженій здатності до контролю емоційних поривів, імпульсивності, зниженні рівня емпатії та підвищеній чутливості до провокацій [3, с. 901]. У поєднанні з гіперактивністю лімбічної системи це створює нейрофізіологічні умови для агресивної поведінки, яка втрачає свідомий контроль і набуває інстинктивного характеру.

Особливе місце посідає гормональний фон, зокрема рівень тестостерону, який достовірно корелює з агресивною поведінкою. Дослідження [4, с. 161] показали, що представники братств з високим рівнем тестостерону демонстрували підвищену схильність до домінування, порушень правил, бійок. Аналогічні дані отримано в дослідженнях серед неповнолітніх злочинців, де найвищі рівні тестостерону фіксувалися в тих, хто скоював насильницькі злочини. При цьому високий рівень цього гормону сприяє не лише психологічній агресивності, а й морфологічним характеристикам, які забезпечують перевагу в агресивному конфлікті: більша м'язова маса, фізична сила, рішучість.

Регуляція агресії також пов'язана з рівнем серотоніну – нейромедіатором, що пригнічує імпульсивну поведінку. Особи з низьким рівнем серотоніну мають більший ризик імпульсивних дій, зокрема фізичного насильства. Інші вчені [5, с. 720] експериментально довели, що введення препаратів, які підвищують рівень серотоніну, знижує рівень реактивної агресії навіть в осіб з високим базовим рівнем насильницьких проявів. Таким чином, недостатність серотонінергічної активності може бути біологічним маркером високого ризику насильницької поведінки.

Варто окремо зазначити вплив генетики в поєднанні із середовищем, адже саме їх взаємодія формує ключовий механізм детермінації насильницької поведінки. Науковці [6, с. 855] описали ефект взаємодії між наявністю низькоактивної форми гена MAOA, що часто називається «геном воїна», і дитячим жорстоким поведінням, лише за умови комбінації цих факторів ризик розвитку антисоціальної поведінки зростає експоненційно. Сам по собі ген або психотравматичний досвід не гарантують виникнення злочинної поведінки, однак у сукупності вони формують особливо небезпечний профіль особистості.

MAOA-гена кодує фермент моноаміноксидазу-А, який бере участь у метаболізмі ключових нейромедіаторів, зокрема серотоніну, дофаміну й норадреналіну. При низькій активності цього ферменту відбувається накопичення агоністів емоційного збудження, що сприяє появі імпульсивності, емоційної нестабільності й агресії. Зниження рівня серотоніну, зокрема, пов'язане з ослабленням здатності до інгібування поведінки у відповідь на стрес чи провокацію, що підвищує схильність до насильницьких реакцій у конфліктних ситуаціях.

У дітей, які мають генетично зумовлену низьку MAOA-активність, але виховуються в стабільному, підтримувальному середовищі, ризик формування антисоціальної поведінки залишається мінімальним. Натомість ті, хто пережив хронічне фізичне або психологічне насильство в дитинстві, розвивають патерни реактивної агресії значно частіше, особливо за наявності генетичної схильності. Таким чином, MAOA-варіант є своєрідним посилювачем впливу середовища, а не незалежним фактором ризику.

Ці дані підтверджують необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу насильницької поведінки: юридична оцінка особистості злочинця має враховувати як нейробіологічні характеристики, так і життєвий досвід індивіда. Таке розуміння дає змогу не тільки глибше пояснити патогенез девіантної поведінки, а й вибудовувати ефективні моделі раннього втручання, спрямовані на корекцію ризикових траєкторій розвитку.

З погляду еволюції, агресія в людей має адаптивне коріння. Це універсальний інструмент виживання, що давав змогу нашим предкам захищати себе від хижаків, конкурувати за харчові ресурси й територію, забезпечувати успішне парування та захист потомства. У тваринному світі агресивна поведінка часто виконує функцію сигналу: демонстрація сили дає змогу уникнути прямого конфлікту. Подібні механізми закріпилися й у людській поведінці, де інстинкти боротьби за домінування або за соціальний статус залишаються активними, особливо в ситуаціях загрози або приниження. Проте в умовах сучасного суспільства, де діють складні моральні, правові й етичні регулятори, еволюційно сформовані патерни можуть набувати патологічних рис. Агресивні реакції, які колись були доцільними з погляду виживання, сьогодні можуть проявлятися як порушення закону або соціальні норми. Особливо показовими є випадки, коли особа інтерпретує вербальні образи, зневагу або соціальне приниження як еквівалентні фізичній загрозі. У таких ситуаціях індивід реагує нерационально, підкоряючись автоматизованим, інстинктивним імпульсам, що можуть призводити до тяжких злочинів, зокрема до насильства з мотивів помсти, захисту честі або демонстрації сили.

Алкоголь також активує тваринний рівень реагування, знижуючи активність префронтальної кори – ділянки мозку, відповідальної за контроль імпульсів, моральне оцінювання та соціальне передбачення. Під впливом алкоголю зменшується здатність особи аналізувати наслідки власної поведінки, знижується чутливість до соціальних сигналів і послаблюється здатність до стриманості. Науковці [7, с. 354] довели, що навіть особи без виражених схильностей до агресії можуть проявити насильство під дією алкоголю. Це узгоджується з концепцією alcohol myopia, згідно з якою сп'яніння спричиняє звуження когнітивного фокусу: індивід концентрується на провокуючому стимулі (наприклад, словесному конфлікті), але втрачає здатність ураховувати контекст, норми поведінки й можливі наслідки. Таким чином, алкоголь не лише знижує загальний самоконтроль, а й змінює сам спосіб обробки інформації: замість складного соціального аналізу, активується примітивна система виживання, де домінують миттєві імпульси. Це створює особливо небезпечне поєднання в тих осіб, які вже мають підвищену біологічну чи психологічну схильність до насильства. У таких випадках алкоголь є тригером, що знімає бар'єри

між внутрішнім інстинктивним потенціалом до агресії та його зовнішньою реалізацією.

Агресивна поведінка також підсилюється через негативний емоційний фон. Стан фрустрації, страху чи болю підвищує рівень фізіологічного збудження, а при високому збудженні ймовірність агресивної реакції зростає [8, с. 90]. Більше того, високі температури, стреси, соціальна несправедливість – усе це підвищує базовий рівень агресії в популяції, що підтверджено численними епідеміологічними дослідженнями [9, с. 67].

У деяких випадках злочинець не усвідомлює або не контролює власної поведінки – це стає продуктом емоційного перенапруження, інстинкту самозахисту, патологічної імпульсивності або неусвідомлених автоматичних реакцій, які запускаються під впливом загрози, провокації чи стресу. Такі імпульсивні дії часто мають характер рефлексорної відповіді організму, у якому домінують найпримітивніші механізми виживання, сформовані ще на ранніх етапах еволюції людини. У цьому контексті агресія виступає не лише як поведінковий прояв, а як спосіб негайного реагування на подразник, який мозок помилково або надмірно інтерпретує як небезпеку.

Формування насильницької особистості – це завжди сукупність чинників, у якій біологічні задатки, спадкові схильності, нейрофізіологічні особливості й середовищні провокації взаємодіють і підсилюють один одного. З одного боку, мають значення вроджені особливості центральної нервової системи – знижена активність гальмівних зон кори головного мозку, порушення регуляції нейромедіаторів, висока збудливість лімбічної системи, а також гормональний дисбаланс. З іншого боку, вплив соціального середовища – дитячі травми, брак емоційного контакту з дорослими, фізичне або психологічне насильство, маргіналізація, систематичні приниження – створює сприятливий ґрунт для реалізації агресивних імпульсів у патологічній формі.

У цьому сенсі інстинкти, закладені в еволюційному минулому, відіграють вирішальну роль у формуванні злочинної поведінки, якщо не отримують належної соціальної корекції чи нейрофізіологічного гальмування. Відсутність або недосконалість механізмів соціального контролю, таких як виховання, нормативна поведінка, емоційне саморегулювання, сприяє тому, що особа не вчиться адекватно керувати своїми імпульсами. У результаті навіть незначні подразники можуть провокувати вибухову агресивну реакцію, яка не піддається контролю й реалізується у формі насильства. Таким чином, поведінка насильницького злочинця є не просто відхиленням, а крайнім виявом неврегульованої еволюційної програми, яка за відсутності протидії з боку свідомості й соціуму, стає деструктивною.

Отже, узагальнюючи результати дослідження, можемо констатувати, що тваринний інстинкт агресії є еволюційно закріпленим

механізмом, який забезпечує виживання виду, однак у сучасному соціальному середовищі його неконтрольований прояв здатен трансформуватися в насильницьку злочинну поведінку. Агресивність як феномен має багаторівневу природу: вона формується на перетині генетичних задатків, нейробіологічних регуляторів (особливо діяльності префронтальної кори й мигдалини), гормонального статусу, рівня нейромедіаторів і впливу середовищних чинників. Особи, схильні до насильницьких злочинів, часто мають біологічні передумови до зниженого самоконтролю, імпульсивності, інтенсивного реагування на загрозу чи провокацію, що на нейрофізіологічному рівні виражається через дисбаланс між збудженням лімбічної системи та гальмуванням префронтальної кори.

Особливе значення має феномен взаємодії між генетичними особливостями, зокрема активністю MAOA-гена, і травматичним досвідом у дитинстві. Ця взаємодія формує високу ймовірність розвитку антисоціальної поведінки. Важливими тригерами насильницьких вчинків є також зовнішні обставини: уживання алкоголю, стан фрустрації, стрес, перегрівання, емоційна провокація. За відсутності ефективної соціальної корекції або нейропсихологічної регуляції індивід, який уже має певні вроджені чи набуті особливості, схиляється до застосування сили як до інстинктивно закріпленого засобу вирішення конфліктів, захисту статусу або реалізації домінування.

Таким чином, злочинець насильницького типу не є виключно продуктом соціального середовища або патології – його особистість формується на ґрунті еволюційно успадкованих патернів, які за певних умов виходять з-під контролю раціональної свідомості. Усвідомлення ролі тваринного інстинкту в поведінковій детермінації таких осіб дає змогу не лише глибше розуміти природу насильства, а й обґрунтовувати необхідність раннього втручання, біоповедінкової профілактики й індивідуалізованого підходу до оцінювання ризику вчинення тяжких злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Еволюція агресії / ред. Д.М. Басс, Дж.Д. Дантлі. Madison (CT) : Psychosocial Press, 2006.
2. Лагерспец К.М., Лагерспец К.Й. Зміни в агресивності мишей в результаті селекційного розведення, навчання та соціальної ізоляції. *Скандинавський журнал психології*. 1971. Вип. 12, № 4. С. 241–248.
3. Девідсон Р.Дж., Джексон Д.К., Келін Н.Х. Емоції, пластичність, контекст і регуляція: перспективи афективної нейронауки. *Психологічний вісник*. 2000. Вип. 126, № 6. С. 890–909.
4. Даббс Дж.М., молодший, Харгроув М.Ф., Хойзел К. Різниця в тестостероні серед студентських братств: добре поводить проти буйного. *Особистість та індивідуальні відмінності*. 1996. Вип. 20, № 2. С. 157–161.
5. Берман М.Е., Макклоскі М.С., Фаннінг Дж.Р., Шумахер Дж.А., Коккарро Е.Ф. Підвищення рівня серо-

тоніну знижує реакцію на напад у агресивних осіб. *Психологічна наука*. 2009. Вип. 20, № 6. С. 714–720.

6. Каспі А., Макклей Дж., Моффітт Т.Е., Мілл Дж., Мартін Дж., Крейг І. В., ... Пултон Р. Роль генотипу в циклі насильства у дітей, які зазнали поганого поводження. *Наука*. 2002. Вип. 297, № 5582. С. 851–854.

7. Бушмен Б.Дж., Купер Х.М. Вплив алкоголю на людську агресію: інтегративний огляд дослід-

жень. *Психологічний вісник*. 1990. Вип. 107, № 3. С. 341–354.

8. Берковіц Л. Агресія: її причини, наслідки та контроль. Нью-Йорк : McGraw-Hill, 1993. 485 с.

9. Андерсон К.А., Андерсон К.Б., Дорр Н., ДеНів К.М., Фланаган М. Температура і агресія. *Досягнення експериментальної соціальної психології*. 2000. Вип. 32. С. 63–133.